1996-04-20

HÖGSKOLEVERKET
National Agency for Higher Education

Högskoleprovet ©

Svarshäfte nr.

BLOCK 5 DELPROV 9 LÄS i

Anvisningar

Provet består av fem texter från olika ämnesområden. Texterna är skrivna av olika författare och är ibland bearbetade för att passa in i provet.

Till varje text hör fyra uppgifter. Varje uppgift består av en fråga med fyra svarsförslag. Ett av dessa är rätt.

Ibland kan du klart se att ett av svarsförslagen är rätt och de andra fel. Ibland verkar först flera svar mer eller mindre rimliga. Då måste du, genom att jämföra de olika svarsförslagen, välja ut det som med stöd av texten **bäst** besvarar frågan.

Observera att du ska lösa uppgifterna med ledning av den information som ges i respektive text.

Alla svar ska föras in i svarshäftet. Det ska ske **inom** provtiden.
MARKERA TYDLIGT!
Om du inte kan lösa en uppgift, försök då att bedöma vilket svarsförslag som verkar mest rimligt.
Du får inget poängavdrag om du svarar fel.

På nästa sida börjar provet som innehåller **5 texter** och **20 uppgifter.**

PROVTID: 50 minuter

BÖRJA INTE MED PROVET FÖRRÄN PROVLEDAREN SÄGER TILL!

Tillstånd har inhämtats att publicera det upphovsrättsligt skyddade material som ingår i detta prov.

BETYG OCH SORTERING

I den franske pedagogen Célestin Freinets bok *För folkets skola* presenteras 30 pedagogiska konstanter. De utgör "grundvalarna för det pedagogiska förhållningssättet i den moderna skolan". De kompletterar de tekniska råd och metodiska anvisningar som Freinet gett i handledningen *Comment démarrer?* (Hur sätter man igång?).

Konstant nr 19 lyder "Betyg och sortering av barn är alltid av ondo". Här tar Freinet avstånd från bristfälligheten i mätmetoderna. Godtyckligheten hos de kriterier som används vid betygsättningen kan göra att betygen blir dubbelt så höga hos den ene examinatorn som hos den andre. Han kritiserar också "missbruket av matematiken" och en "inhuman användning av statistiken" som leder till en sorteringseffekt där t.o.m. bråkdelar av poäng kan sätta en elev före en annan. Det enda som kan ges rättvisa betyg är sådant som går att mäta. Därför, menar Freinet, "reduceras förståelsen och funktioner som intelligens, kreativitet, uppfinningsförmåga, sinne för konst, naturvetenskap och historia till ett minimum".

Samma konstant inleds: "Betygsättningen skulle vara av värde om den var objektiv och rättvis". Det kan tyckas som om Freinet inte är riktigt klar här, formuleringar på olika ställen i *För folkets skola* antyder en viss kluvenhet i betygsfrågan. Å ena sidan framhåller han vikten av kontroll och premiering samtidigt som han tar avstånd från utslagning, sortering och elitism. Styrkan i Freinets syn på undervisning är att den går ut på att utveckla hela personligheten till en handlingskraftig, engagerad och ansvarskännande social individ. Eleven måste få känna att han/hon duger, kan och behövs. I Freinets skola är alla lika värda och lika viktiga, där är det naturligtvis otänkbart att rangordna barnen. "Var och en kan och bör skaffa sig kunnighet i de manuella och intellektuella aktiviteter som han har lust till. Var och en kan vinna framgång på sitt eget sätt och efter sina egna anlag..." Elevernas arbeten och aktiviteter ska emellertid alltid utvärderas. Men det är inte läraren som envåldigt ansvarar för bedömningen. Den sker i samråd med eleven själv samt kamraterna i klassen.

Hur man ska tolka Freinets uttalanden om kontroll, premiering, intyg osv, är naturligtvis svårt att avgöra för en som inte följt Freinet på nära håll och tagit del av alla hans synpunkter i tal och skrift, på seminarier, på hans skolor och i undervisningen där. Dessutom måste man veta något om den aktuella debatten, vid tiden för hans uttalanden. Klart är dock att Freinet uppmärksammat frågan vilket kommer till uttryck i hans funderingar kring diplomsystem, premiering, kontroll och utvärdering. Dessa frågor är minst lika aktuella idag när ett nytt betygssystem diskuteras. Argumenten för och emot betyg är samma, då som nu: "Eleverna behöver en 'morot'. Eleverna måste få ett 'kvitto' på vad de kan och har lärt sig. Oengagemang och slöhet ska påtalas. Ett snyggt och omsorgsfullt utfört arbete ska belönas. Vi måste ha ett urvalsinstrument så att vi får rätt man på rätt plats. En rättvis fördelning på högskoleplatser kräver betyg." - "Eleverna ska lära sig att samarbeta, inte konkurrera. Det går inte att sätta rättvisa betyg. Prov och betyg styr innehållet i undervisningen. Ytkunskaper och utantillrabbel premieras före förståelse och handlingsberedskap. Eleverna ska känna att de duger och uppmuntras i det de kan."

Dessa är några av de argument som förekommer i dagens betygsdebatt. Det är alltså inte lite som förväntas av detta instrument. Betygsbegreppet täcker in alldeles för mycket för att kunna hanteras i en diskussion. Av betyg krävs att de ska kunna motivera, förstärka önskvärda beteenden, visa vilka kunskapsmål som nåtts, stimulera till samarbete och socialt ansvar, vara underlag för rättvisa urval osv. Det tycks som om det skulle ligga någon typ av magi i betygsbegreppet. Frågan är då om det är tillämpningen eller begreppet som ska ändras?

Freinet föreslår själv att ordet ska ändras när han förespråkar "diplom och gesällprov". Diplomet kan vara ett materiellt uppskattningsbevis för ett arbete eller en handling. Det kan också vara beröm under ett utvärderingspass. Vem som helst kan få en sådan utmärkelse för en uppskattad insats. Gesällprovet erbjuder en möjlighet att pröva om man kan bemästra ett synligt och klart definierat mål eller krav. För många innebär betyg att människor stämplas och klassificeras. Sortering, vad gäller människor, har en starkt negativ klang. Den antyder en klassificering i "bättre och sämre" eller "duger, duger inte". Vi upprörs också över godtycket och orättvisan i betygsättningen. Däremot är vi ganska indifferenta eller t.o.m. positiva till intyg efter genomgångna kurser. Simborgarmärket är ett bevis på att vi har uppnått en klart definierad kompetens. Det upplevs inte som orättvist att det finns A, B, C och D som tillägg i ett körkort. De som avlagt ett simprov eller har tagit körkort vet i förväg vad som förväntas av dem. De har gjort sitt "gesällprov" av eget val och fri vilja. Det är inte ett nålsöga som alla i kollektivet tvingas att passera samtidigt.

Eleverna ska få respons på sina arbeten. Vad de gör i skolan har betydelse för andra. Därför är utvärderingar viktiga. På det individuella planet innebär utvärdering att eleven själv reflekterar över det egna utförda arbetet. Dessa reflektioner kommenteras av läraren, skriftligt eller muntligt. Arbeten av offentlig karaktär, t.ex. bidrag till veckoboken, redovisning, ansvar för akvariet etc, kan också utvärderas av klasskamraterna. Den kollektiva utvärderingen sker återkommande på klassråd och andra samlingar. Dessa utvärderingar rör främst sådana aktiviteter som hela klassen eller grupper av klassen är involverade i. Det handlar om klassens liv och kan vara studiebesök, konflikter, temaarbeten, vikarier, läxor, teater... Att utvärdera är att dela ansvaret. Det är också ett sätt att lära sig nyansera och att ge konstruktiv kritik, liksom att lära sig hantera synpunkter på ens egen person och ens egna handlingar.

Freinets lösning på betygsdilemmat var alltså att överge det centrala begreppet betyg och i stället behandla var sak för sig. För honom fanns det inget generellt, övergripande betygsbegrepp som innefattade respons, kontroll, motivering, urval, bedömning, utvärdering, diplom och gesällprov.

I de klasser där man idag tillämpar Freinets principer och tankar är utvärderingen ett viktigt instrument. I en del klasser betonas den individuella utvärderingen mer än den kollektiva. Det förekommer att utvärderingen skickas hem för underskrift, ibland t.o.m. på förtryckta blanketter. Här handlar det alltså om betygsfunktionen som en bekräftelse på och en bedömning av ett utfört arbete. Många av dagens freinetlärare känner ett behov av att bekräfta elevernas arbeten, precis så som Freinet troligtvis kände när han argumenterade för diplom och kontroll.

Ett primärt mål med skolarbetet är att eleverna utvecklar läslust och skrivflöde och att de når en god kompetens i dessa språkliga aktiviteter. Det kommunikativa inslaget är centralt i alla freinetklasser. Det är också viktigt att eleverna utvecklar sin nyfikenhet och att de lär sig att bejaka den. Kreativitet är ännu en viktig egenskap. Eleverna ska också utvecklas till sociala, ansvarskännande individer. Detta förutsätter naturligtvis att de trivs med sig själva - självkänslan och självförtroendet måste utvecklas och förstärkas. Därför ska allt arbete värderas lika, såväl det intellektuella som det manuella. Freinet talar om värdet av "det trevande försöket". Det innebär att skolan ska stimulera barnen att vara nyfikna, att välja problem och planera sitt arbete. De ska uppmuntras att prova olika sätt att undersöka och att nå lösningar. Det måste också vara tillåtet att misslyckas.

För att ge eleverna en möjlighet att själva ta ansvar för sitt arbete och att tillämpa "det trevande försöket", måste de också få möjlighet att disponera tid för planering, genomförande och utvärdering. Denna tid får ofta beteckningen Eget Arbete (EA) på veckoschemat. Ett övergripande syfte med EA är att eleverna ska ta sitt arbete på allvar och att de ska uppleva engagemang, att det de gör är betydelsefullt. Därför strävar man efter att ha

Uppgifter till texten EUTROFIERING

17. **Vad är det grundläggande kännetecknet för eutrofa vatten?**

A Höga halter av syreförbrukande mikroorganismer.

B Höga halter av näringsämnen.

C Låga halter av syre.

D Låga halter av organiska ämnen.

18. **Vad blev enligt texten resultatet när biologisk avloppsrening infördes?**

A Utsläppen av syreförbrukande ämnen minskade kraftigt, men utsläppen av näringsämnen hämmades inte nämnvärt.

B Näringstillförseln reducerades markant i många vatten, vilket i många fall ledde till att tidigare utkonkurrerade arter återkom.

C Utsläppen av näringsrikt avfall från industrin minskade, men hushållens utsläpp av organiska ämnen kunde inte begränsas.

D Syrehalterna steg i de flesta vatten till en normal nivå, vilket på sikt medförde att också igenväxningen kunde hejdas.

19. **Vilken negativ konsekvens av tilltagande eutrofiering framhålls framför allt i texten?**

A Minskad växtlighet i strandområdena.

B Minskad vattenavrinning.

C Minskad biologisk mångfald och variation.

D Minskad förekomst av syreproducerande organismer.

20. **Vilket av nedanstående påståenden om igenväxning har täckning i texten?**

A Igenväxning är en följd av att syrebrist uppstår.

B Igenväxning betraktas i dag inte längre som något allvarligt miljöproblem.

C Igenväxning kan bekämpas effektivt genom biologisk avloppsrening.

D Igenväxning är en spontan utveckling som kan äga rum också utan mänsklig påverkan.

EUTROFIERING

Långt innan försurningen av sjöar och vattendrag identifierades som en utbredd miljöstörning hade andra, mer lokala vattenvårdsproblem blivit kännbara. Avlopp från städer och industrier vållade redan kring sekelskiftet bekymmer med stank, nedskräpning och smittospridning, speciellt i de fall utsläppen tillfördes en mindre sjö eller å. Utsläppens innehåll av organiskt material bröts efterhand ned av mikroorganismer i vatten och bottensediment, men eftersom sådan nedbrytning förbrukar syre förekom också problem med syrebrist och fiskdöd.

Dessutom innehöll avloppsvattnet stora mängder näringsämnen. Detta näringstillskott åstadkom en kraftig övergödning eller *eutrofiering* av de sjöar som tog emot utsläppen. Växtligheten tätnade längs stränderna, förekomsten av planktonalger flerfaldigades, och döda växter och djur ansamlades i allt tjockare sedimentlager på bottnarna. I och med att de förorenade sjöarna blev grundare kunde vassbälten och annan vegetation vandra längre ut från strandlinjen – de fria sjöytorna krympte allt mer.

En måttlig eutrofiering av ett ursprungligen näringsfattigt vatten behöver ingalunda medföra minskad biologisk variationsrikedom. Den ökade tillväxten av planktonalger gynnar åtminstone till en början faunan i vattnet, och produktionen av fisk stiger märkbart. Bottenvegetationen kan tätna till sammanhängande "undervattensängar" där både växtätande och smådjursätande sjöfåglar finner föda. Vissa arter som är beroende av näringsfattiga förhållanden försvinner, men andra tillkommer; ofta kan man notera en viss nettoökning av artantalet bland såväl växter som djur.

Om eutrofieringen fortskrider börjar artrikedomen emellertid åter avta. Förekomsten av planktonalger ökar så kraftigt att vattnet blir grumligt, vilket missgynnar bottenvegetationen eftersom ljusförhållandena försämras.

Längs stränderna blir bältena av säv och vass så täta att de börjar konkurrera ut annan vegetation. Igenslamningen av bottnarna utanför dessa bälten slår ut rosettväxterna, och från sand- och klippbottnar försvinner nålsäv, hårslinga och smalbladiga nateväxter. Fastsittande kiselalger trängs undan av snabbväxande, trådformiga grönalger. En alggrupp som särskilt missgynnas av eutrofiering är kransalgerna – bland dem har ett halvdussin arter nu helt försvunnit från de vatten där de tidigare iakttagits. Utvecklingen är förmånlig för karpfiskar såsom mört och braxen, medan abborre, löja och elritsa trängs tillbaka.

I en starkt eutrof sjö, dvs. en sjö med mycket höga halter av näringsämnen, är växtplanktonmängderna synnerligen rikliga. I sjöar med måttliga djup kan planktonfloran förbli artrik även under sådana förhållanden, bl.a. eftersom många planktonarter utvecklas i de grunda strandzonerna och gynnas om dessa har stor utbredning. I djupare vatten är det dock bara ett begränsat antal arter, framför allt inom gruppen blågrönalger, som på bekostnad av flertalet övriga arter förmår dra nytta av den stora näringstillgången. Sommartid kan blågrönalgerna under långa perioder massutvecklas – "blomma" – och flyta upp mot ytan i tjocka anhopningar.

Den intensiva produktionen av planktonalger och annat organiskt material får samma följder som om sjön hade tillförts organiska ämnen från någon föroreningskälla: När algmassorna dör, sjunker till botten och bryts ned kan syreförbrukningen bli så hög att merparten av bottendjuren och i en del fall även fisken slås ut av syrebrist. Många arter, däribland kräftdjur, försvinner redan vid måttlig syrebrist. Bland glattmaskar och fjädermygglarver förskjuts dominansen från arter med stort syrebehov till hemoglobinförsedda arter som effektivare tar upp små syremängder.

Till följd av bristen på ljus nere i vattnet saknar kraftigt näringsbelastade sjöar också bottenvegetation på djup överstigande någon meter. Även detta bidrar till att starkt eutrofa vatten kan vara betydligt artfattigare än sjöar och vattendrag med måttliga näringshalter.

Sjöarnas igenväxning är delvis en naturlig process som fortgått allt sedan de bildades. Den eutrofiering som under vårt sekel orsakats av människan har emellertid drastiskt påskyndat denna process. I vissa kraftigt näringsbelastade sjöar, däribland Ringsjön och Finjasjön i Skåne, tog övergången från måttligt till starkt eutrofa förhållanden bara några få år.

Med början på 1950-talet infördes *biologisk rening* av tätorternas avloppsvatten. Närmare 90 % av den syrekrävande nedbrytningen av organiska ämnen flyttades därigenom från recipienterna – de vattenområden som tar emot utsläppen – till reningsverken.

Industrins utsläpp av organiskt material har därtill kunnat reduceras genom förändringar i tillverkningsprocesserna och genom att driften upphört vid många äldre anläggningar. Den svenska skogsindustrins utsläpp av organiska ämnen har sedan början av 1960-talet minskat med drygt 80 % trots att produktionen av massa och papper under samma period ökat med mer än 50 %.

Utsläppen av syreförbrukande ämnen i inlandsvattnen har alltså framgångsrikt bekämpats, och deras nutida inverkan på faunan i sjöar och vattendrag är jämförelsevis obetydlig. Den biologiska avloppsreningen förmår emellertid bara avskilja en mindre del av växtnäringsämnen i avloppsvattnet. Den kunde sålunda inte förhindra att tätorternas utsläpp av fosfor blev större än någonsin förr i samband med att fosfathaltiga disk- och tvättmedel kom i allmänt bruk på 1960-talet. Normalt är just fosfor ett bristämne i sötvatten. Varje tillskott av detta ämne medför där ökad tillväxt av alger och annan vegetation – man säger att fosfor är det *tillväxtreglerande näringsämnet*.

Trots den biologiska reningen fortgick därför igenväxningen i allmänhet lika snabbt som tidigare. I och med att näringstillförseln på så sätt underhöll en riklig produktion av organiskt material ute i vattnet fortsatte även syrebristproblemen på många håll. I slutet av 1960-talet och under 1970-talet kompletterades flertalet kommunala reningsverk dock med *kemisk rening*, som kan eliminera 90 % eller mer av det obehandlade avloppsvattnets fosforinnehåll. Sedan mitten av 1970-talet är praktiskt taget alla svenska tätortshushåll och mindre industrier anslutna till kommunal avloppsrening, och ca 90 % av utsläppen genomgår i dag såväl kemisk som biologisk rening.

Den förbättrade behandlingen av avloppsvattnet har minskat näringstillförseln till många vattenområden som tidigare blivit starkt eutrofierade av utsläpp från närbelägna tätorter. Åtskilliga arter som trängts undan från de belastade vattnen har därigenom fått möjlighet att återkomma. I Mälarfjärden Ekoln, som tar emot det kommunala avloppsvattnet från Uppsala, har antalet växtplanktonarter under eftersommaren sålunda ökat från mindre än 10 på 1960-talet till omkring 60 idag.

Trots många lokala förbättringar har det sällan gått att påvisa några riktigt storskaliga effekter av insatserna mot tätorternas och industriernas utsläpp av näringsämnen. Ännu kring 1990 låg fosforhalterna i flertalet större vattendrag på ungefär samma nivå som tjugo år tidigare.

En viktig orsak till att eutrofieringen har förblivit ett allvarligt problem i åtskilliga inlandsvatten är den näring som tillförs från *jordbruket*. Från 1920-talet till 1970-talet genomgick fosforgödslingen av åkrarna en fördubbling, och av allt att döma medförde detta ett ökat läckage av fosfor till närliggande vatten.

I dag har fosforgödslingen åter minskat till 1920-talets nivå, men den fosformängd som finns ackumulerad i åkerjorden är fortfarande oförminskad. Fosforn är visserligen hårt bunden till markpartiklarna, men i samband med kraftig nederbörd kan avrinnande vatten skölja bort betydande kvantiteter jord, och med den en hel del fosfor. Att nederbörden och avrinningen varit rikligare under senare år än på 1970-talet kan därför ha bidragit till att fosforhalterna i vattendragen i allmänhet ännu inte har sjunkit.

Claes Bernes

mottagare till det som produceras och att individuella arbeten ingår i en kollektiv helhet. Det innebär att det kommunikativa inslaget betonas kraftigt. En effekt av denna inställning är att språkutvecklingen stimuleras.

Lärarens roll i Eget Arbete är att handleda, hjälpa till med material, följa individens utveckling samt stimulera och uppmuntra. Lusten att kommunicera, nyfikenheten och kreativiteten störs av en kontrollerande eller sorterande betygsättning. Däremot är individuell utvärdering i form av t.ex. samtal och skriftlig kommunikation bra medel för att stimulera och uppmuntra eleverna. Möjligen kan det finnas anledning för läraren att bokföra elevernas arbeten med kvalitativa omdömen (t.ex. snyggt, bra sammanfattning, mycket avskrift, intressanta slutsatser, oengagerat etc). Givetvis är formaliserade jämförelser mellan elever i detta sammanhang både meningslösa och skadliga.

Freinet ansåg att det var viktigt att barnet uppmärksammades. Varje individ vill bli sedd. Han får respons på sitt arbete, det tas på allvar och sätts in i helheten i det miniatyrsamhälle som klassen utgör. Diplom och utvärderingar är viktiga instrument för den sociala utvecklingen förutsatt att alla i kollektivet har tillgång till dessa instrument. Freinet införde väggtidningen. Där kan vem som helst diplomera någon annan under rubriken "Jag berömmer!".

Mats Hemberg

Uppgifter till texten BETYG OCH SORTERING

1. **Vilket av alternativen anger ett av de argument mot betyg som Freinet framför i boken *För folkets skola*?**

A Betyg är subjektiva omdömen.

B Betyg missgynnar de redan svaga.

C Betyg gör eleverna alltför prestationsinriktade.

D Betyg tar inte hänsyn till hur eleverna fungerar socialt.

2. **Vad är enligt texten Freinetpedagogikens övergripande mål?**

A Att utveckla fantasi och konstnärlig talang hos eleverna.

B Att lära eleverna att ta konsekvenserna av sina egna val.

C Att klargöra gränsen mellan intellektuellt och manuellt skolarbete.

D Att fostra eleverna till engagerade och ansvarskännande individer.

3. **Hur kan Freinets lösning på betygsproblematiken bäst sammanfattas?**

A Betygen bör ersättas med skilda instrument för respons och kunskapsprövning.

B Betygen bör behållas i de fall där kunskapen är mätbar och i övrigt ersättas av gesällprov.

C Betygen bör ersättas med ett värderingssystem som bedömer hela elevgruppen, inte den enskilda eleven.

D Betygen bör göras mera rättvisande och också ta hänsyn till kreativitet, social förmåga, handlingskraft med mera.

4. **Textförfattaren framhåller en omständighet som komplicerar betygsdebatten. Vilken är denna omständighet?**

A Att betygen förutsätts fylla så många olika funktioner.

B Att ett fullgott alternativ till betygen ännu saknas.

C Att elevernas egna synpunkter på betygen inte beaktas.

D Att verkliga kunskaper och färdigheter inte kan mätas.

ETT LIV I SPEGELLANDET

Påfallande många unga verkar i dag lida brist på inlevelseförmåga. De lever i dykarklockor av prefabricerade beteenden och reaktioner, och tycks sakna verklig kontakt med världen och sina egna handlingar. De verkar inte förstå att det de gör får konsekvenser också för andra. De flyter omkring i ett spegelland, ett *Never-Never-land* mellan verklighet och fantasi och ser bara sig själva och sina egna behov.

Det är något ditåt psykologerna menar när de talar om "narcissistiska personlighetsstörningar".

Psykoanalysen gör gällande att vi alla en gång har varit supernarcissister, eftersom vi alla varit spädbarn. Babyn saknar förmåga att göra skillnad mellan sig själv och omvärlden, dvs modern. Barnet upplever sig själv som allsmäktigt och fullkomligt, det är uppfyllt av det Freud kallar "oceaniska känslor".

Så småningom tvingas dock barnet konstruera en mer realistisk och "mogen" bild av sig själv. Hon inser att hon är svag och beroende av andra och därför måste anpassa sig till de spelregler som gäller i den här världen. Så byggs successivt ett vuxet (över)jag upp. Att bli vuxen är att sakta men säkert låta föräldrarna, och deras normsystem, bli en del av en själv.

I den klassiska freudianska teorin spelar den så kallade oidipala konflikten en primär och avgörande roll i denna process. Barnet attraheras sexuellt av föräldern av motsatt kön. Det utlöser en konflikt, som barnet bemästrar genom att identifiera sig med föräldern av samma kön (som ju till skillnad från barnet har rätt att vara sexuellt attraherad av den andra föräldern). Denna identifikationsprocess är av stor vikt. Om den inte genomlevs, eller om den genomlevs på ett ofullständigt sätt, om den oidipala konflikten störs eller uteblir, riskerar barnet att fastna i den narcissistiska fasen, dvs bildligt talat bita sig fast i modersbröstet.

På 60- och 70-talet började forskare och kulturkritiker presentera indicier på, och teorier om, ett slags personlighetens paradigmskifte. Narcissism blev ett nyckelord. Framförallt västtyska forskare intresserade sig för den "erosionskris" som drabbat den klassiska borgerliga personligheten och för den nya människa de tyckte sig ana i massan av respektlösa, somliga skulle säga håglösa, gängfixerade tonåringar. Den då unge sociologen Thomas Ziehe gav 1975 ut boken *Pubertät und Narzissmus*, och kom därigenom att bli den teoretiker som oftast kopplas till begreppet "den nya socialisationstypen".

För Ziehe var denna "typ" en teoretisk konstruktion, en sammanfattning av tendenser i samtiden – inte ett fixt och färdigt signalement. I viss mening finns "typen" med andra ord inte alls, i en annan mening kan den iakttas överallt i högt utvecklade västliga konsumtionssamhällen. Bland kännetecknen för den nya socialisationstypen återfinns en förskjutning från gammaldags vuxendygder som pliktkänsla och arbetsmoral till mer flytande, diffusa livsstilar fokuserade på omedelbar behovstillfredsställelse och ögonblicklig njutning, en tyngdpunktsförskjutning från att göra (rätt för sig) till att vara (med jämnåriga och likasinnade), en identitet som är så svagt utvecklad att individen måste "låna liv" av sin omgivning och ofta drabbas av känslor av tomhet, känslostumhet och overklighet. Livet är det som pågår när man speglar sig i andra.

Narcissistens egocentricitet, hans jag-fixering, är inte en följd av att jaget är starkt och mäktigt, utan grundar sig tvärtom på det faktum att jaget är bräckligt och infantilt.

I en socialstyrelserapport om ungdomskultur och ungdomsarbete, *Av drömmar väver man* (1984), lyfter ungdomsforskaren Ove Sernhede fram en för förståelsen av många annars oförklarliga händelser central del av Ziehes och andra socialisationsforskares teorier:

> "När överjaget bildas ur ett svagt och outvecklat jag som står under tryck från primär-narcissistiska allmaktskrav drabbas det av ett 'storhetsvansinne' som står i skarp kontrast till det reella, svaga jaget. Det uppstår, menar Ziehe, en 'konflikt mellan överjagets krav och jagets dispositioner'. Den 'gamla' typen av överjag är ett resultat av att allmaktskraven avvecklas och realitetsanpassas genom den internalisering av samhälleliga krav och förbud som sker via den oidipala konfliktens identifikationsprocesser.
> Det är denna identifikation som är på väg att försvinna. Överjaget blir nu istället fast i sin primär-narcissistiska kärna utan att realitetsanpassas. Vi får ett överjag som är omoget men strängt och krävande. Klyftan mellan jaget och överjaget ökar, vilket får till följd att jaget kommer att präglas av skamkänslor på grund av oförmågan att leva upp till allmaktskraven. Detta är den centrala problematik som återkommer på alla nivåer i karaktäristiken av den 'nya socialisationstypen'. Det är detta som är krisen i självet, krisen för självkänslan och den egna identiteten."

I en not tillägger Sernhede att "*Skam* i detta sammanhang innebär en känsla av att vara förkastad, ovärdig, som den man *är*, som helhet".

Det sistnämnda är, tror jag, en mycket viktig iakttagelse.

Orealistiska och sjukligt överdrivna förväntningar på verkligheten. Oförmåga att infria dessa förväntningar. Skam – och våldsam vrede när förväntningarna inte infrias. Tre stationer på väg mot katastrofen.

Det förtjänar att betonas att Thomas Ziehe inte i första hand ställer diagnos på unga mördare eller värstingvandaler. Hans ambition är att fånga upp och formulera tendenser i normaliteten och det porträtt av en ny socialisationstyp han tecknade på 70-talet var väl åtminstone delvis ett självporträtt. Ziehe är född 1947 och var därmed själv en del av den ungdomsrörelse och de då nya kulturella strömningar som bildar det empiriska underlaget för hans teorier. Även om man i dag närmast associerar till den omskrivna Generation X är den "nya socialisationstypen" i första hand en lillebror till 60-talets flummande halvhippie.

Det innebär också att Ziehe, till skillnad från en kulturkonservativ och pessimistisk skribent som Christopher Lasch som 1979 gav ut den internationella bestsellern *The Culture of Narcissism*, inte är entydigt negativ till de tendenser han lyfter fram.

Denna skillnad mellan amerikanen Lasch och västtysken Ziehe kan delvis förklaras med att den institution – den traditionella patriarkaliska familjen – vars upplösning enligt Ziehe med flera banat väg för den sociala narcissismen, just i Tyskland kunde upplevas som en del av, och en förutsättning för, det nationalsocialistiska barbariet. Tredje Riket var en mönsterfamilj förstorad till monsterformat med führern som välvilligt och omtänksamt men samtidigt strängt och straffande familjeöverhuvud. För Ziehes generation tyskar var Fadern lika moraliskt diskvalificerad som *Das Vaterland*. Han försköts, förträngdes och förnekades.

I en debattartikel av Peter Schneider påpekar denne att efterkrigstidens Tyskland samtidigt försköt, förträngde och förnekade sin egen våldsbenägenhet:

> "Efter 'ondskans' utbrott ville tyskarna förmå sig själva och omvärlden att glömma ondskans existens, att den när som helst kan bryta fram igen under den tunna civilisationsfernissan. För att inte sammankopplas med de nazistiska fädernas ogärningar försökte den kommande generationen intala sig själv och sina barn att de var befriade från destruktiva och barbariska instinkter. Följden blev att de inte ens kunde hantera de mest blygsamma former av våld. Den som sett med vilken förlägenhet och självövervinnelse de numera fyrtio- eller femtioåriga fäderna antar sina telningars utmaningar om duell med plastsvärdet vet vad saken gäller."

Faderns frånvaro brukar utpekas som en av huvudanledningarna till att socialiseringen av barn och unga inte längre är vad

Uppgifter till texten
MELLAN METAFORER OCH SAKLIGHET

13. **Recensenten riktar viss kritik mot Bo Gustavssons diktning. Vad är det han kritiserar?**

A Att livssynen är alltför negativ.

B Att bildspråket är gåtfullt och svårtolkat.

C Att ämnesvalet är alltför fantasilöst.

D Att beskrivningarna är överlastade och poänglösa.

14. **Vilket av nedanstående teman återkommer i samtliga av de tre recenserade diktsamlingarna?**

A Det okända
B Döden
C Naturen
D Det ouppnåeliga

15. **Recensenten spårar en "antimodernistisk strävan" i de tre nyutkomna diktsamlingar som texten handlar om. I vad består denna strävan?**

A Strävan mot en allt mer dunkel och symbolisk poesi.

B Strävan att skildra enkla och vardagliga teman.

C Strävan att undvika symbolik och bildspråk.

D Strävan att framhålla poesins form på innehållets bekostnad.

16. **Vilken funktion brukar landskapsskildringar vanligen fylla i poesin, enligt texten?**

A Att levandegöra diktens formspråk.

B Att spegla och symbolisera själsliga skeenden.

C Att ladda abstrakta skildringar med sinnesintryck.

D Att uttrycka poetens sätt att förhålla sig till sin egen diktning.

MELLAN METAFORER OCH SAKLIGHET

I den svenska åttiotalspoesin kunde man ofta märka en vilja att komma bort från det metaforiska skrivsätt som blivit norm under modernismen. Så är till exempel Katarina Frostensons *Stränderna* (1989) en tveeggad uppgörelse med de modernistiska kardinaldygderna bild och liknelse: "att få rentvå havet. Att tvätta bort namnen, låta det vara", ett "lustmord på 'som'". Tveeggad därför att Frostenson hela tiden är medveten om den poetiska bildens stora potential och vilka närmast oöverstigliga hinder som möter den som försöker befria sig från liknelsetvånget och nå fram till "sakligheten".

I tre diktvolymer, alla skrivna av inte helt purunga poeter, kan man här och var upptäcka spåren av en liknande antimodernistisk strävan – mer eller mindre utförd, och sida vid sida med bildspråkligt och symboliskt poetiserande.

Tom Hedlund är med fem diktsamlingar bakom sig den mest etablerade av de tre. Det har gått tio år sedan han senast publicerade sin poesi i bokform, men den nya samlingen *Skuggan på väggen* har ändå en del gemensamt med sina föregångare. I den självkritiskt resonerande Elegi över landskapet, i *Öppna vägar; skred, spegelbilder* (1984), ironiserade Hedlund över poetens vilja att projicera sina egna stämningar på landskapet och att använda naturen för symboliska syften, att förvandla "fårhjordens dricksvatten till en glänsande/rännil i själens landskap". Varför inte "låta en vattensamling få vara sig själv"?, frågade han retoriskt och formulerade därmed en poetik som liknar Frostensons: att låta naturen och sakerna vara – på sina egna villkor.

Redan i *Stormens anatomi* (1981) snuddade han vid detta tema och hävdade att fullmånen, en av de mest liknelsebesudlade företeelserna i poesin, "liknar bara sig själv". I den nya samlingen skriver han i Måndikt vidare i samma raka spår. Med en typiskt hedlundsk, metapoetisk kommentar konstaterar han att någon dikt om månen inte vill bli skriven; månen är redan en dikt, skriver redan sin egen dikt, "men vill inte bli till en dikt på papper, / vill inte bli till på andra villkor än sina egna".

Så har Hedlunds poesi blivit allt mindre metaforisk. Visst kan han fortfarande bygga en hel dikt kring en bild, men den nyktra saklighet som möter en i följande rader befriar inte bara naturen från symbolisk barlast, utan löser också många poetiska knutar:

> På morgonen ligger en matta
> av fjädrar och dun på gräset.
>
> Bara morgonsolen, inte återskenet
> av nattens smärta
> får den att skimra.

I Bo Gustavssons *I änglarnas tid*, uppföljaren till debuten förra året, skymtar också något av denna motvilja mot att jämföra det ojämförliga, men den är mer utspädd och den sakliga askesen är bara utförd till hälften. Som då han i ett prosastycke beskriver några stenar han funnit vid promenader längs en å: "En är en mjuk, gråvit hälsning från silur. En annan har färgerna hos en kvällshimmel i januari. Den vackraste, blåsvart med glimmer som sänder signaler, kan jag aldrig se mig mätt på." Om det inte varit för det inskjutna "blåsvart med ...", hur fridfullt ändamålslös och just ojämförlig hade inte denna sten då verkat – just det som Gustavsson söker; men sedan blir också stenarna, utlagda i en ring, en symbol som får representera jagets och livets olika skikt.

Så går det på hos Bo Gustavsson. Han har en tendens att säga för mycket. En vacker dikt om dammet – både skapelse och död – sopas med en övertydlig avslutningsrad in i ett vinkelrätt hörn, avklädd hela sin hemlighet. En vipas rop blir till en esoterisk handskrift som diktjaget bläddrar i, björkens knoppar är bröstvårtor, bokens dito är tungor...

Oftast sätter han sin tillit just till metaforiken, men för att en sådan typ av poesi ska fungera krävs en epifanisk kraft hos bilderna som "svarta hål" och "nattens rullgardin" (döden) knappast besitter.

Döden är samlingens genomgående tema. I dikt efter dikt uppträder den som en befriare; bland annat i en avslutande prosalyrisk svit rolldikter. Tyranner, tortyroffer, koncentrationslägerfångar, svältande barn och det älskande paret från Sarajevo som vi känner från TV, de som sköts av en prickskytt och föll hand i hand, alla undfår de dödens nåd. Paradoxalt gör en livfull empati dessa dikter till bokens starkaste.

Döden är närvarande också i den Via Negativa som Bo Gentili vandrar i den första halvan av sin dubbelvolym *Ingenting annat & Den sista sommaren*. En av Gentilis vägvisare är uppenbart Gunnar Ekelöf, men han har också hämtat en del lärdomar ur åttiotalet. När han i en programdikt formulerar sin poetik blir det kanske för mycket "Frånvarande i det närvarande" och "Närvarande i frånvaron", ändå visar han i andra dikter vilken lockande och samtidigt undflyende poesi en sådan hållning kan resultera i. Gentili lyckas skriva dikt om en svårgripbar verklighet – och han tillåter denna att åter glida ur hans grepp, att behålla en del av sin gåta.

Han söker sig i avskalade, musikaliska stycken ned mot en nollpunkt, mot ett ingenting som är alltings ursprung och alltings slutpunkt, som är odelbarhet och förskingring: "Tidigt och vitt och stilla bortom mörker / och ljus tystnaden faller som snö// faller och virvlar i / vinden tystnaden faller som snö [...] i ett land av ursprung och enhet / – av ingentings enhet".

Vänd mot det andra och okända, vänd bort, ser han det till synes redan kända på nytt, och ser i det bekanta det främmande: "Vill du dokumentera din dag [...] måste du söka/ spåren i det [...] nära ty här i det nära är / ingenting ovanligt och nytt / men annorlunda". Ett sådant sätt att se förutsätter en finkalibrerad känsla för skillnad och självlikhet snarare än för likhet och jämförelse. Gentili har utan tvivel en sådan känsla, det märks både i hans språk och i hans bildhantering. Det ojämförliga slipper alla liknelsers illasittande tvångströjor, sakled och bildled är ett och detsamma: "lyssna till snön som faller ljudlöst som snö faller".

Här har Bo Gentili hittat en form som är stark och utvecklingsbar. Bokens andra del, *Den sista sommaren*, som består av mer traditionella naturbetraktelser, där det yttre landskapet på hävdvunnet vis fungerar som en resonanslåda för den inre geografins själsljud (ofta vemodiga molltoner på låg volym), där diktjaget rör sig som nedslaget vittne eller hänförd gäst, bleknar snabbt bort efter läsningen. *Ingenting annat*, bokens första del, är däremot en genomkomponerad och stark samling, med dikter som jag tror har skrivit sig djupt ned i mitt lyriska minne.

Carl Henrik Fredriksson

Epifani = religionsvetenskaplig term för en plötslig (gudomlig) uppenbarelse.

den varit. Fadern har inte längre samma självklara huvudroll i familjen som tidigare. Inte sällan är han bokstavligt och fysiskt förvunnen. I andra fall har han marginaliserats, både som försörjare och fostrare. Moderns roll har därigenom blivit alltmer central. Det är hon som är navet i familjens och barnens liv. Samtidigt är också hennes identitet ifrågasatt och i gungning. Ska hon "förverkliga sig själv" eller "leva för barnen"?

Faderns "frånvaro" och moderns "ambivalens" resulterar i att föräldrarna inte längre på samma sätt som förr fungerar som identifikationsobjekt för barnen. Ziehe hävdar att förhållandet nu snarare tenderar att vara det motsatta, dvs att barnen istället ofta används för att stärka föräldrarnas vacklande identitetskänsla. Det innebär att den oidipala konflikten förändrats, förtunnats eller helt försvunnit.

Det betyder i sin tur att barnet inte längre följer det freudianska normalschemat. Barnet bygger inte längre en stabil och integrerad personlighet via identifikationen med föräldern av samma kön. Istället blir barnet kvar i en förlängd symbios med en idealiserad modersbild. Det är i det perspektivet man ska förstå unga människors starka beroende av gängidentitet (manifesterad i klädstilar, gruppspråk, musik osv). Gänget blir, med Ziehes formulering, en "social livmoder".

Per Svensson

Uppgifter till texten ETT LIV I SPEGELLANDET

5. **Forskaren Ove Sernhede har bland annat beskrivit identifikationsproblemen i samband med den oidipala konflikten. Hur kan man bäst sammanfatta hans beskrivning av en allvarlig identitetskris?**

A Avståndet mellan överjaget och jaget ökar.
B Jaget anpassar sig inte till verklighetens krav.
C Överjaget ställer inga krav på jaget.
D Jaget och överjaget flyter ihop.

6. **Textförfattaren refererar till den tyske forskaren Thomas Ziehe och dennes resonemang om "den nya socialisationstypen". Vad är kännetecknande för denna "typ"?**

A Att lita på sig själv och gå sin egen väg.

B Att vara oberoende och konsumtionsinriktad.

C Att främst existera i förhållande till sin vänkrets.

D Att ta avstånd från den egna generationens värderingar.

7. **Det talas i texten om att den oidipala konflikten har förändrats under senare tid. Vilken förändring har skett?**

A Barnet identifierar sig numera med föräldern av samma kön.

B Gänget har övertagit faderns roll i det freudianska schemat.

C Barnet är för föräldrarna vad dessa tidigare var för barnet.

D Genom faderns frånvaro går nu identifikationsprocessen via överjaget istället för jaget.

8. **Vilken grupp av ungdomar var det, enligt författaren, som Thomas Ziehe framför allt försökte ringa in med begreppet "den nya socialisationstypen"?**

A Så kallade värstingar
B Hippies
C Generation X
D Så kallad vanlig ungdom

CELIAKI

Sedan början av 1970-talet har celiaki blivit en allt vanligare diagnos bland svenska småbarn; antalet som får diagnosen har ökat från ca 1 till 4 per 1 000 födda. Sedan slutet av 1980-talet har dock antalet nyinsjuknade småbarn i varje årskull stabiliserats på denna höga nivå. Ökningen har kontrasterat markant mot övriga världen inklusive våra närmaste grannländer, som under samma tid noterat stationära och avsevärt lägre siffror, t.ex. Finland 1/1 000 och Danmark 1/10 000 födda barn.

Celiaki innebär intolerans mot gluten, en proteinfraktion som finns i våra vanliga sädesslag, vete, råg, korn och havre. Orsaken är endast delvis känd men klart är att det krävs en samverkan mellan ärftlighet och omgivningsfaktorer, varav kontakt med gluten är en. Immunologiska mekanismer spelar en avgörande roll i sjukdomsprocessen, som leder till att tarmslemhinnan skadas med bristande näringsupptag som följd. Hos små barn leder detta oftast till diarré, dålig viktökning, missnöjdhet och ökad infektionsbenägenhet. Hos äldre barn och vuxna är symtomen däremot ofta diffusa, vilket gör att de ofta misstolkas med försenad eller utebliven diagnos som följd. Detta är olyckligt eftersom obehandlad celiaki ger ökad ohälsa och på sikt även ökad risk för cancer.

Vid misstänkt celiaki säkerställs diagnosen via tunntarmsbiopsi, dvs från tunntarmens slemhinna tas ett litet prov som sedan undersöks i mikroskop. Blodprov för analys av antikroppar mot bl.a. gliadin och endomysium kan vara till god hjälp i utredningen. Antikroppar mot gliadin och endomysium är immunologiska markörer i blodet som ofta är förhöjda vid obehandlad celiaki. Med glutenfri kost normaliseras tarmslemhinnan och patienten återfår god hälsa. Det är viktigt med livslång följsamhet till denna specialkost även om symtomen som nämnts ofta är diffusa efter småbarnsperioden.

Varför diagnostiseras celiaki hos småbarn oftare numera? Ingen kan ännu med säkerhet besvara den frågan, men det är framförallt några tänkbara orsaker som diskuteras.

I början av 1980-talet introducerades blodprov för analys av antikroppar mot bl.a. gliadin, vilket kan underlätta utredningen. Tillgång till dessa analyser kan dock inte förklara hela ökningen. Rekommendationerna för spädbarnskost har ändrats så att barn börjar med gluten allt senare; under 1960-talet kunde barn få glutenhaltigt tillägg (modersmjölksersättning) redan vid 1-2 månaders ålder, från början av 1970-talet först vid 4 månader och från 1982 vid 6 månaders ålder. I början av 1980-talet ökades också mängden gluten i flera industritillverkade vällingar och grötar, vilket var en följd av att mängden komjölksprotein sänktes. Dessutom får sannolikt små barn mer gluten än tidigare genom ökad konsumtion av bl.a. pastarätter. Förändringarna har medfört att en relativt stor glutenmängd ofta introduceras ganska abrupt från 6 månaders ålder.

Har celiaki blivit vanligare hos befolkningen som helhet? Om så är fallet är det förstås mycket oroande och ytterst angeläget att snarast identifiera och om möjligt initiera förebyggande åtgärder. Det finns dock forskningsresultat som pekar i en annan riktning.

Vid genomgång av en grupp svenska "friska" blodgivare påvisades att 3,8 av 1 000, utan att de tidigare vetat om det, hade tarmskada förenlig med celiaki. Detta talar för att många vuxna har celiaki utan att ha fått korrekt diagnos och därmed adekvat behandling. I en nyligen genomförd italiensk undersökning av 11-15-åriga ungdomar hittades ungefär samma höga nivå av tidigare odiagnostiserad celiaki vilket, till mångas förvåning, visar att Sverige kanske inte är unikt med sin höga celiakiförekomst.

Dessa båda undersökningar visar att den höga celiakiförekomst vi numera ser hos svenska småbarn inte nödvändigtvis behöver vara uttryck för en ökning i befolkningen som helhet. Förklaringen kan i stället vara att sjukdomen, med ändrade kostvanor, visar sig tidigt i livet då symtomen oftast är tydliga. Tillgången till blodprovsmetoder, som utan större olägenhet för barnet kan stärka en celiakimisstanke, har sannolikt också ökat benägenheten att utreda. Detta kan i så fall innebära att de personer som tidigare fick diagnosen efter småbarnsperioden, eller förblev odiagnostiserade, nu hittas redan tidigt i livet. Om så är fallet är detta en positiv förändring, eftersom obehandlad celiaki medför nedsatt hälsa och ökad cancerrisk. Framtiden kommer att ge det definitiva svaret, men det är angeläget att så snabbt som möjligt försöka besvara frågan genom ytterligare forskningsinsatser.

Under senare år har det, på grund av den ovan beskrivna problematiken, naturligtvis livligt debatterats om den rekommendation som sedan 1982 gäller för glutenintroduktion under spädbarnsåret bör ändras eller ej. Vid ett konsensusmöte diskuterades frågan ingående och beslut togs att inte föreslå någon ändring. Beslutet baserades på att kunskap fortfarande saknas om hur rekommendationen i så fall skulle ändras, och risken bedömdes överhängande att antalet personer med odiagnostiserad celiaki – återigen? – skulle kunna öka med stora nackdelar som följd.

Självklart vore det önskvärt att celiaki kunde förebyggas, men vi vet ännu inte hur detta skulle kunna åstadkommas annat än genom en livslång glutenfri kost, vilket av en rad skäl inte kan anses realistiskt. En fördel vore emellertid om insjuknandet kunde fördröjas till efter småbarnsperioden genom att introduktionen av gluten i kosten förskjuts till högre ålder. Mot detta talar att symtomen efter de första levnadsåren oftast är diffusa, vilket markant ökar risken för att diagnosen kan missas med betydande nackdelar som följd. Detta skulle kunna undvikas genom riksomfattande screening för celiaki via blodprovstagning med analys av t.ex. antikroppar mot gliadin. Tyvärr är de metoder som idag finns tillgängliga inte nog tillförlitliga för detta ändamål och dessutom kostsamma.

Anneli Ivarsson, Lars-Åke Persson och Olle Hernell

Uppgifter till texten CELIAKI

9. **Vilket av följande symtom nämns i texten som ett möjligt tecken på celiaki?**

A Ständiga hungerkänslor.

B Onormalt låg halt av antikroppar mot gliadin.

C Överskott på proteiner.

D Nedsatt motståndskraft mot infektioner.

10. **Vilken av följande faktorer kan enligt texten vara en av förklaringarna till det ökade antalet konstaterade celiakifall i Sverige?**

A Det minskade glutenintaget bland barn efter sex månaders ålder.

B Det stora mörkertalet vad gäller förekomsten av celiaki hos vuxna.

C Den allmänt stegrade frekvensen för olika slags födoämnesintolerans.

D De nya provtagningsmetoder som infördes på 1980-talet.

11. **Finns enligt texten någon realistisk metod för att undvika att drabbas av celiaki, och i så fall vilken?**

A Ja, livslång behandling med immunologiska substanser som gliadin och endomysium.

B Ja, senareläggning av glutenintroduktionen i kosten till tonåren.

C Ja, livslång avhållsamhet från livsmedel som innehåller gluten.

D Nej, någon realistisk metod är ännu inte känd.

12. **Vilket av förslagen nedan passar bäst som rubrik till texten?**

A Celiaki - del av en större sjukdom?

B Celiaki - ett övergående problem?

C Celiaki - en ny folksjukdom?

D Celiaki - symtom eller diagnos?